

XO'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTLARNING TURLI XUSUSIY MULKCHILIK SHAKLLARI

Termiz davlat universiteti

Iqtisodiyot va turizm fakulteti

Moliya va moliyaviy texnologiyalar ta'lim

yo'nalishi 4-kurs 122-guruh talabasi

Bekmurodov Muhammad Zokirjon o'g'li

Annotatsiya: Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning turli xususiy mulkchilik shakllari hozirgi zamonaviy iqtisodiy munosabatlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Mamlakatda bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida xususiy mulkchilikning ko'plab shakllari shakllanib, bu turli korxonalar, kompaniyalar hamda tashkilotlarning faoliyatini yuritishda asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qilmoqda. Xususiy mulkchilik shakllari jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiy erkinlik va tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv tajribalarini joriy qilishda beqiyos hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, xususiy mulkchilik shakllari, korxona, mulk, iqtisodiy munosabatlar, tadbirkorlik, tashkiliy-huquqiy shakl, bozor munosabatlari, iqtisodiy islohotlar, mulkdorlik.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning rivoji ularning qanday mulk shaklida faoliyat olib borayotganiga bevosita bog'liq. Xususiy mulkchilik xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash, ularni ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni boshqarishda faol ishtirokchini aylantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni tashkil etishda va ularning faoliyatini tashkil qilishda huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy normalar asosida ish yuritiladi. Bu normalar mulkchilik shaklini belgilashda, ularga egalik qilish va foydalanishda, iqtisodiy manfaatdorlikning ta'minlanishida muhim ahamiyatga ega. Xususiy mulkchilik – bu jismoniy yoki yuridik shaxslarga tegishli bo'lgan mulk ustidan to'laqonli mulkdorlik huquqi mavjud bo'lgan mulkchilik turidir. Bu huquq mulkdorga o'z mulkini mustaqil tasarruf qilish, undan foyda olish, uni ixtiyoriy sotish, ijaraga berish va boshqa maqsadlarda foydalanish imkonini beradi. Xususiy mulkchilik xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning iqtisodiy samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, jamiyat farovonligini ta'minlash va iqtisodiyotda raqobat muhitini rivojlantirishning asosiy omillaridan biridir [1].

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning xususiy mulkchilik shakllari ko'plab turlarda namoyon bo'ladi. Eng avvalo, yakka xususiy korxonalar – bu bir fuqaro tomonidan tashkil etilib, boshqariladigan va barcha foyda hamda risklar o'sha shaxsga tegishli

bo'lgan korxona shaklidir. Bunda mulkdorning mas'uliyati korxonaning barcha majburiyatlari bo'yicha cheklanmagan bo'ladi. Mazkur shakldagi sub'ektlar nazorat va boshqaruv sohaslarida tezkorlikka va soddalikka ega, biroq ularda moliyaviy va tashkiliy imkoniyatlar cheklangan bo'lishi mumkin. Shuningdek, jamiyatlar ham alohida xususiy mulkchilik shakli sifatida e'tirof etiladi. Jamiyatlar ulushdorlarning umumiy kapitaliga asoslanib tashkil etiladi va ular jamiyat nomidan faoliyat yuritadilar. Mas'uliyati cheklangan jamiyatlar, qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar kabi shakllar – taraqqiyotning muhim poydevorlaridan hisoblanadi. Bunday jamiyatlarda mulkdorlarning risklari ularning jamiyatdagi ulushi miqdori bilan chegaralanadi. Shu bilan birga, aktsiyadorlik jamiyatlari ham keng tarqalgan. Aktsiyadorlik jamiyati o'z aktsiyalarini ochiq yoki yopiq tarzda sotib, ko'plab investorlarni jalb qilish imkoniyatiga ega, bu esa yirik kapital to'planishini ta'minlaydi. Oilaviy korxonalar ham xususiy mulkchilik asosiga quriladi. Bunda bir oilaga mansub a'zolar umumiy manfaat asosida korxona faoliyatini tashkil etadilar va boshqaradilar. Oilaviy tadbirkorlik iqtisodiy rivojlanishning, ayniqsa, kichik va o'rta biznes uchun muhim turtki bo'lmoqda. Bundan tashqari, kooperativlar ham xususiy mulkchilik shakllarining bir ko'rinishi sifatida qaraladi. Kooperativlar bir guruh shaxslar tomonidan birgalikda tuziladi va ularning umumiy manfaatiga xizmat qiladi. Kooperativlarda har bir a'zo teng huquq va mas'uliyatka ega bo'lib, harakatlarning muvofiqligi va samaradorligini ta'minlash uchun o'zaro ishonch va hamkorlik muhitini shakllantirgan. Iqtisodiyotda xususiy mulkchilik shakllari faoliyat yurituvchi sub'ektlarning tashkiliy-huquqiy shakllariga hamda iqtisodiy imkoniyatlariga qarab farqlanadi. Tadqiqotlar va tajriba asosida xulosa qilish mumkinki, xususiy mulkchilikning ko'plab afzalliklari mavjud. Ular ichida, eng avvalo, xorijiy va mahalliy investitsiyalar uchun qulay muhit yaratilishi, innovatsion faoliyatning faollashuvi, sifatli mahsulot ishlab chiqarish, resurslardan samarali foydalanish kabi omillar bor. Shuningdek, xususiy mulkchilik kuchli raqobat muhitini yuzaga keltiradi, spotli xizmatlar va tovarlarning xilma-xilligi ta'minlanadi, bozor talablari va ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqarish jarayonlari yo'lga qo'yiladi [2].

Xususiy mulkchilik shakllari o'zaro raqobatbardosh hamda barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shu sababli, jamiyatda xususiy mulk egalari hamon asosiy harakatlantiruvchi kuchlardan biri sanaladi. Xususan, bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat boshqaruvidan ko'ra, xususiy sektor rivojiga ko'proq e'tibor berilishi mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini tezlashtirishda, zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv amaliyoti joriy qilinishida, yangi innovatsion sohalarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning xususiy mulkchilik shakllari mamlakat sifatida O'zbekiston uchun ham tub iqtisodiy islohotlarning asosi bo'lib xizmat qiladi. Bu shaklda tadbirkorlik faoliyatining yakka va oilaviydan to yirik korxonalar va jamiyatlargacha bo'lgan turlari mavjud. Har bir

korxona tashkilotchisi yoki egasi o'z mulkiga, foydasiga va faoliyatiga o'zi javob beradi. Eng muhimi, xususiy mulkchilik jamiyat a'zolarining iqtisodiy ongini oshirishga, o'z ishiga mas'uliyat bilan yondashishga, tarkibiy o'zgarishlarga moslashishga rag'batlantiradi. Mustaqil boshqaruv, mustaqil qaror qabul qilish, mulk va kapitalga erkin egalik qilish xususiy mulkchilikning ajralmas imkoniyatlaridan sanaladi. Bu imkoniyatlar natijasida mamlakatda zamonaviy sharoitlarga mos tarzda ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, savdo-qo'llanma, transport va boshqa sohalar jadal rivojlanmoqda. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning xususiy mulkchilik shakllari iqtisodiyotni yangilashda va modernizatsiya qilishda, sarmoya kiritishda va zamonaviy texnologiyalarni egallashda bir qator qulayliklar yaratadi. Ma'muriy boshqaruv yarim mustaqil yoki to'liq xususiy sub'ektlar tasarrufida bo'lganda, ixchamlik, tejamkorlik, natijadorlik oshadi. Raqobat kuchaygani sari ishlab chiqaruvchilar o'z mahsulot va xizmatlarini doimiy ravishda takomillashtirishga intiladi [3].

Xususiy mulkchilik to'g'ri shakllangan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar davlat byudjetini mustahkamlash, soliq tushumlarini oshirish, aholi bandligini ta'minlash, eksport salohiyatini kengaytirish, zamonaviy sarmoyalarni jalb etish va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini yuqori darajada rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, xususiy mulk egaligida bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar ichki bozor ehtiyojlaridan tashqari, xalqaro bozorlarga ham faol kirib boradi. Ular yangi mahsulot va xizmat turlarini ishlab chiqishda tezkorlik va moslashuvchanlik namoyon etadi. Jamiyat ravnaqi uchun xususiy mulkchilik asosidagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning o'rni tobora kuchayib bormoqda. Ular orqali iqtisodiy manfaatdorlik, ijtimoiy adolat va taraqqiyot muvozanati, ijtimoiy himoya va aholi farovonligining o'sishi, zamonaviy ish joylari va malakali kadrlar yetishtirish yo'lga qo'yiladi. Xususiy mulkchilik sohasida davlat siyosati ham muhim ahamiyatga ega. Uning asosiy vazifalaridan biri – tadbirkorlikni va xususiy mulkchilikni rivojlantiruvchi qonunchilik-huquqiy asoslarni takomillashtirish, tartibga soluvchi mexanizmlarni yaratish, tadbirkorlar va mol-mulk sohiblari huquqlarini himoya qilish, ularga zarur yordam va imtiyozlarni ta'minlash, korrupsiyaviy to'siqlarni kamaytirishdir [4].

Xususiy mulkchilik shakllari kafolatlangan huquqiy muhitda innovatsion va zamonaviy texnologiyalarga asoslanib, iqtisodiyotda barqaror va izchil rivojlanishni ta'minlashga qodir. Yangi va zamonaviy bozor infratuzilmalari, yangi ishlab chiqarish tarmoqlari, davlat va jamiyat taraqqiyoti uchun zarur mahsulot hamda xizmatlarni yaratishda xususiy sub'ektlarning roli va ahamiyati ortib bormoqda. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, xususiy mulk asosidagi tadbirkorlik jamiyatda har tomonlama taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir. Iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyati, raqobatbardoshlik, yangi eksport bozorlarga chiqish, ishlab chiqarishni yangilash va modernizatsiya qilish, aholi daromadlarini ko'paytirish aynan xususiy mulkchilik shakllarining rivojiga borib taqaladi. Bu yo'nalishda amalga

oshirilayotgan islohot va chora-tadbirlar mamlakat iqtisodiy samaradorligini oshiradi, xalq farovonligini yuksaltiradi va taraqqiyotning barqaror sur'atda davom etishini ta'minlaydi [5].

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning turli xususiy mulkchilik shakllari hozirgi jamiyat va iqtisodiyot uchun juda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususiy mulkchilik shakllari iqtisodiy raqobat, tashabbuskorlik, boshqaruv samaradorligi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va jamiyat a'zolarining farovon hayot kechirishi uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Jamiyatda xususiy sub'ektlarning ko'payishi va ularning faolroq bo'lishi iqtisodiy barqarorlikni, ilg'or texnologiyalarni joriy etishni, zamonaviy boshqaruv va ishlab chiqarish tizimlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Xususiy mulkchilikni rivojlantirish, huquqiy asoslarni takomillashtirish, tadbirkorlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash mamlakat iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotining asosiy omilidir. Shu boisdan, turli xususiy mulkchilik shakllari bilan faoliyat yurituvchi xo'jalik sub'ektlari davlat va jamiyat taraqqiyotida beqiyos ahamiyatga ega bo'lib, ularni yanada qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimov Q., Xudayberdiyev Q. Iqtisodiyot asoslari. Darslik. – Toshkent: «IQTISODIYOT», 2018.
2. Norqulov M.A. Bozor iqtisodiyoti asoslari. – Toshkent: «Moliya», 2019.
3. Muminov N.G., Sultonov S.K. Xususiy mulkchilik va uning shakllari. – Toshkent: «Yangi asr avlodi», 2017.
4. Allaberganov A., Tursunqulov Q. Tadbirkorlik va uning huquqiy asoslari. – Toshkent: «Sharq», 2016.
5. Rahmatov R. Iqtisodiy islohotlar va mulkchilik shakllari. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2020.